

PAJORIN KLÁRA

Asztrológia, mágia és Apuleius-kultusz Mátyás király műveltségében*

A Hunyadi Mátyásnak írt vagy ajánlott irodalomban a királyt sokszor dicsőítették műveltsége miatt. *De laudibus augustae bibliothecae* (1489) című művében Naldo Naldi főbb érdeklődési területeit és tanulmányait is felvázolta: retorika, antik történelem és irodalom, politikai és erkölcsfilozófia, hadtudomány, asztronómia, természettudományok, természetfilozófia és Platón filozófiája.¹ Naldi beszámolója korántsem meríti ki mindazt, amit egyéb források adataiból a király átfogó műveltségéről tudunk – ennek a rendszeres feldolgozása, bár számos résztanulmány született már róla,² egyelőre még várat magára. Az alábbiakban ehhez csupán adalékokat nyújtok, hangsúlyozva Bésszarion kardinálisnak a korai magyar humanizmus létrejöttében játszott fontos szerepét, valamint Mátyásnak a már meglehetősen jól feltérképezett természettudományos műveltségét és a mágia iránti vonzalmát. Emellett, filozófiai érdeklődését vizsgálva, rámutatok arra, hogy a király Platón iránti és a hermetizmusra irányuló érdeklődésének a kiindulópontjával a középkorban jól ismert „platonikus” Apuleius filozófiai művei szolgálhattak, amelyek Mátyás humanista kortársai (így pl. Marsilio Ficino) számára is előstúdiumokat jelentettek az eredeti Platón-művek, illetve az ókori hermetikus források megismeréséhez és befogadásához.

* A cikk a *Matthias Rex 1458–1490. Hungary at the Dawn of the Renaissance* c. nemzetközi konferencia (Budapest, ELTE, 2008. máj. 20–25.) előadásainak tervezett kötetébe, az OTKA (K 75693) támogatásával készült, olasz nyelven. Szövegén azóta nem változtattam. Az anyaggyűjtés 2008-ban lezárult.

1 Vö. Naldus NALDIUS, *De laudibus augustae bibliothecae = Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei*, kiad. ÁBEL Jenő, Bp., MTA, 1880 (Irodalomtörténeti Emlékek, 2), 272–276 (87–218. sor).

2 SZATHMÁRY László, *Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában = Mátyás király: Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*, kiad. LUKINICH Imre, 2, Bp., Franklin Társulat, é. n. [1940], 413–451; NAGY Zoltán, *Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitéz = Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento (Convegno di Studi Italo-Ungheresi, 2, Bp., 20–23 giugno 1973)*, ed. Tibor KLANICZAY, Bp., Akadémiai, 1975, 65–93; Cesare VASOLI, *Note su Galeotto Marzio*, Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 19(1977), 51–69; Alessandro D'ALESSANDRO, *Astrologia, religione e scienza nella cultura medica e filosofica di Galeotto Marzio = Italia e Ungheria all'epoca dell' Umanesimo corviniano*, edd. Sante GRACIOTTI, Cesare VASOLI, Firenze, Olschki, 1994, 133–177; Klára PAJORIN, *L'educazione umanistica e Mattia Corvino = Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe*, ed. Tibor KLANICZAY, József JANKOVICS, Bp., Balassi, 1994 (Studia Humanitatis, 10), 185–192; Gabriella MIGGIANO, „*Etiam tacente Christo*”: *l'eresia laica di Galeotto Marzio = A magyar művelődés és a kereszténység: La civiltà ungherese e il cristianesimo, Atti del IV° Congresso Internazionale di Studi Ungheresi, Roma–Napoli, 9–14 settembre 1996*, szerk. JANKOVICS József et al., Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., 1998, I, 208–226; Alessandro SCAFI, *Aurum Hungaricum: il re Mathia della Ungheria e il segreto della alchimia*, Rivista di Studi Ungheresi, 7–8(1992–1993), 5–16.

Mátyás korában – mint ismeretes – a természettudományok és a mágia még nem váltak el teljesen egymástól. A medicina tudománya például, amelyen Ficino és Galeotto Marzio eredeti, orvosi hivatása alapult, sok mágikus tudást tartalmazott, és fontos szerepet kapott benne az orvosi asztrológia, az amulettek és a varázsszavak stb. terápiás felhasználása. Köztudott, hogy az asztrológia és az asztronómia sem szakadt el még egymástól, és hogy az asztrológusok gyakorló csillagászok voltak. Mátyás értett az asztrológiához („tenebat [...] astrologiam”),³ sőt professzionális szinten művelhette ezt a tudományt; Galeotto Marzio szerint egy személyben „rex et astrologus” volt. Ókori hírességek példáját követve a király megtanulta a matematikát, horoszkópot tudott készíteni, és beteljesedésének megfelelően megjósolta a várható időjárását, a gabonatermés eredményeit, a kedvező órákat, valamint az emberek születésének konstellációját.⁴ Tudjuk, hogy minden fontos esemény, főképp a hadjáratok előtt megkérdezte a csillagokat a várható kimenetelről.⁵

Az eddigi szakirodalom feltárta Mátyás asztrológiai műveltségének számos dokumentumát, s ezek alapján azt is tudjuk, hogy tudományos érdeklődéséhez és művészetpártolásához az első ösztönzéseket Vitéz Jánostól kaphatta. Vitéz haláláig a király maga is nevelője humanista kapcsolataiból profitált. Vitéz pártfogoltját, Regiomontanust, aki 1465 után Magyarországon kapott állást, Mátyás maga is dolgoztatta és támogatta, aki, mint tudjuk, műveket ajánlott és csillagászati eszközöket készített neki.⁶ Regiomontanus halála (1475) után a király minden követ megmozgatott, hogy megszerezze Nürnbergből a maga számára a csillagász könyvtárát, de nem ért el eredményt.⁷ Regiomontanus művei, valamint Ptolemaiosz nagy csillagászati összegző műve, az *Almagest*, melyet Geórgiosz Trapezuntiosz fordított latinra, a Corvina könyvtár legértékesebb darabjai közé tartoztak. Johann Tolhoppfnak és Martin Ilkusch de Bylicának,⁸ Mátyás csilla-

3 Galeottus MARTIUS Narniensis, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1934 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum; a továbbiakban: BSMRAe), 10.3, 9.

4 „Sed de stella magorum dicturi serenissimum regem Mathiam omnino in auxilium vocare est utile et necessarium [...] qui est rex et astrologus [...]. Nam Necepsos et Attas reges in mathematicis doctissimi et Zoroaster Bactrianorum rex artium magicarum inventor exemplo suo regem Mathiam excitarunt, ut mathesim perscrutetur. Eo autem perfectionis devenit, ut et pluvias et serenitatem et annonae conditionem horasque electiores et hominum genituras summa cum veritate praevideat.” Galeottus MARTIUS Narniensis, *De incognitis vulgo = Olaszországi XV. századbeli írónak...*, i. m. (1. jegyzet), 255, idézi SCAFI, i. m. (2. jegyzet), 11.

5 Uo., 11; SZATHMÁRY, i. m. (2. jegyzet), 418.

6 „Regiomontanus 550”: *Az esztergomi Regiomontanus emlékünnepe és szimpózium előadásainak kivonatai. Abstracts of the commemorative session and symposium at Esztergom (Esztergom, June 21st–22nd)*, kiad. BARTHA Lajos, LÁNG Judit, Bp., TIT CsBK Csillagásztörténeti Adatgyűjtő Csoport, 1986 (CsACs Közlemények, 2); *Regiomontanus-Studien*, hg. v. Günther HAMANN, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1980 (Österreichische Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 364); ZINNER Ernő, *Regiomontanus Magyarországon*, MTA Ért, 55(1936), 280; Ernst ZINNER, *Leben und Wirken des Joh. Müller von Königsberg genannt Regiomontanus*, 2. verb., erweit. Aufl., Osnabrück, Otto Zeller, 1968 (Miliaria: Faksimiledrucke, X, 1), 153, 158–160.

7 ZINNER, *Leben...*, i. m. (6. jegyzet), 245.

8 Jerzy ZATHEY, *Martin Bylica z Olkusza, profesor Academie Istropolitany = Humanizmus a Renesancia na*

gászainak a budai munkássága is közismert. Tolhopffot a király 1480-ban hívta meg a lipcsei egyetemről Budára. A csillagász *Stellarium* című bolygótanát ajánlotta neki. Mátyás haláláig a király udvarában élt, majd Regensburgba távozott.⁹ Ilkusch az uralkodó halála után élete végéig Budán maradt, de az örökségének jó része, több kézírata és csillagászati műszere Krakkóba vándorolt át.¹⁰

Vélhető, hogy Mátyás és a magyarországi csillagászati mecénatúra nélkül később aligha jöhetett volna létre az asztronómiában bekövetkezett kopernikuszi fordulat. Nevelője, Vitéz János nyomdokain haladva a király felbecsülhetetlen szerepet játszott abban, hogy egészen Mohácsig a magas színvonalú csillagászat egyik legfontosabb központja a magyar királyság volt. Mátyás bőkezűen támogatta a természettudományos kutatásokat, halála után pedig a Corvina könyvtár volt e tudományok forrásainak egyik legfontosabb európai kincsesbányája, melyet bőségesen kiaknáztak a tudósok. Kiemelkedik közülük Giovanni Manardi (Manardo), a híres humanista orvostudós, aki Ippolito d'Este kardinálissal érkezett Magyarországra, majd évekig (1513–1518) Budán élt mint II. Ulászló és II. Lajos orvosa. Mint minden orvos, ő is kiválóan értett az asztrológiához, de ő már hiábavalóságnak tartotta a csillagjóslást, és műveiben határozottan elítélte azt.¹¹ Manardihoz hasonlóan évekig (1517–1520) időzött Magyarországon Celio Calcagnini, a kiváló humanista, aki itt írta *Quod caelum stet, terra moveatur* című művét az asztrológia és asztronómia iránt szenvedélyesen érdeklődő Ippolito d'Este kardinális és egri püspök számára. Korábban Arisztotelész meteorokról szóló három könyvének a parafrázisát ajánlotta Ippolitónak. Calcagnini több episztolát címzett Jakob Zieglernek, a híres asztronómusnak és kartográfusnak, aki Szalkai György pécsi püspök familiárisaként tartózkodott Magyarországon. Ziegler a Corvina könyvtárban Calcagninivel együtt tanulmányozta a csillagászati kéziratokat.¹² A német humanista 1504-ben Nürnbergben járt, és ott Regiomontanus kézírataiból készített kivonatokat.¹³

Az asztronómiában a külföldi humanisták közül Johannész Bészszarion kardinális számított az egyik legnagyobb tekintélynek.¹⁴ A görög kardinális a magyaroknak mind

Slovensku v 15–16 storočí, edd. Ludovít HOLOTÍK, Anton VANTUCH, Bratislava, Slovenská Akad. Vyd., 1967, 40–54; Leslie S. DOMONKOS, *Martinus Bylica de Ilkusch in Hungary*, *The Polish Review*, 1968, 71–79; Magyar Történelmi Szemle (New York), 1970/3, 45–52.

9 ZINNER, *Leben...*, i. m. (6. jegyzet), 239–240.

10 Gražina ROSIŇSKA, *L'audience de Regiomontanus à Cracovie au XVe et au début du XVe siècle = Regiomontanus-Studien...*, i. m. (6. jegyzet), 317.

11 G. Manardiról lásd Kálmán ARADY, *Giovanni Manardo nella letteratura medica ungherese dalla sua morte ai nostri giorni = Giovanni Manardo, 1462–1536: Atti del Convegno internazionale per la celebrazione del centenario della nascita di Giovanni Manardo, Ferrara, 8–9 dicembre 1962*, ed. [Ferrara] Università degli Studi, Ferrara, Università, 1963, 143–148; Lajos TARDY, *Giovanni Manardo e l'Ungheria = Giovanni Manardo...*, i. m., 279–281; M. PALUMBO, *Manardi (Manardo)*, *Giovanni = Dizionario Biografico degli Italiani* (a továbbiakban: *DBI*), 68, Roma, Enciclopedia Italiana, 2007, 420–422.

12 V. MARCHETTI, A. DE FERRARI, C. MUTINI, *Calcagnini, Celio = DBI*, 16, Roma, Enciclopedia Italiana, 1973, 493–494; Hans BLUMENBERG, *Das archimedische Punkt des Celio Calcagnini = Studia Humanitatis: Ernesto Grassi zum 70. Geburtstag*, hg. v. Eginhard HORA, Eckhard KESSLER, München, Fink, 1973, 105–112.

13 ZINNER, *Leben...*, i. m. (6. jegyzet), 247.

14 Bővebben lásd Antonio RIGO, *Gli interessi astronomici del cardinal Bessarione = Bessarione e l'Umanesimo: Catalogo della mostra*, ed. Gianfranco FIACCADORI et al., Padova, Vivarium, 1994 (Istituto Italiano per gli

a török elleni propagandában, mind a humanista kultúrpolitikában segítséget, támogatást nyújtott. Számos latin nyelvű törökellenes orációt írt,¹⁵ melyekben Magyarország fenyegetettségét és hősi védekezését is ecsetelte – ezeket a beszédeket halála (1472) előtt ő maga publikálta.¹⁶ Nagy matematikai műveltséggel rendelkezett, foglalkozott a hűsvét asztronómiai helyes megállapításával, s komolyan tanulmányozta Eukleidészt és Arkhimédészt. Római humanista körében mindent átfogó szellemi munka folyt, amelyet már a kortársak csodáltak.¹⁷

Bésszarion és Vitéz személyes kapcsolatáról nem tudunk, de a kardinális magyarországi hatásával a ferrarai–firenzei zsinat (1438–1439) óta kell számolnunk, ahová a görög küldöttség tagjaként érkezett hazájából. Barátságot kötött a zsinat elnökével, Giuliano Cesarini kardinálissal, aki a várnai csata (1444) előtt pápai legátusként tartózkodott Budán, s Pier Paolo Vergerio intim barátai közé tartozott. Jól kellett ismerje Bésszariont Ioannes de Dominis zenggi, majd váradi püspök is, Vergerio budai irodalmi estjeinek látogatója, aki korábban a zsinat nagy hatású diplomatája volt,¹⁸ és Vitéz karrierjét támogatta. Fontos közvetítő szerepet játszhatott Bésszarion és a magyarok közt a kardinális barátja, Juan Carvajal kardinális¹⁹ is, aki először 1442 nyarán, Cesarini kardinális oldalán érkezett Magyarországra,²⁰ majd hosszú ideig működött itt szentszéki követként. A Mátyás uralkodása idején Magyarországon időző külföldi humanisták közül Galeotto Marzio – és feltehetően Pietro Ranzano – forgolódott Bésszarion római akadémiaján. Giovanni Gatti domonkos teológus,²¹ valamint Regiomontanus Magyarországra érkezésük előtt egy ideig Rómában szoros munkakapcsolatban álltak a kardinálissal. Bésszarion ausztriai követsége idején (1460–1461) nyerte meg magának Regiomontanust, Georg Peurbach bécsi professzor tanítványát, s vitte magával Itáliába. Peurbach, mint ismeretes, Vitéz Jánosnak volt a barátja és támogatottja.²²

Bésszarion és a magyarok találkozásainak fontos színhelyét jelentették a nemzetközi diéták. A mantovai zsinaton a kardinális hosszabb időt töltött együtt Mátyás kö-

Studi Filosofici: Saggi e Ricerche, 1), 105–117.

15 Giacomo E. CARRETTO, *Bessarione e il Turco = Bessarione e l'Umanesimo...*, i. m. (14. jegyzet), 261–270.

16 John MONFASANI, *Bessarion Latinus = Uő, Byzantine Scholars in Renaissance Italy: Cardinal Bessarion and Other Emigrés. Selected Essays*, Aldershot, Variorum, 1995, 179–180.

17 Antonio COCCIA, *Il card. Bessarione e la sua Accademia = Bessarione: La Cristologia nei Padri della Chiesa*, Roma, Academia Card. Bessarionis, 1979 (Academia cardinalis Bessarionis, quaderno 1), 9–21; Concetta BIANCA, *Roma e l'Accademia Bessarionea = Uő, Da Bisanzio a Roma: Studi sul cardinale Bessarion*, Roma, Roma nel Rinascimento, 1999 (RR inedita, 15 saggi), 19–41.

18 *Hrvatski Biografski Lexikon*, gl. urednik Trpimir MACAN, III, Zagreb, Lexikogr. Zavod Miroslav Krleža, 1993, 492–493; Klára PAJORIN, *La cultura di János Vitéz, Camoenae Hungaricae*, 2(2005), 20–21.

19 Juan Carvajalról lásd FRAKNÓI Vilmos, *Carvajal János bíbornok magyarországi követségei, 1448–1461*, Bp., MTA, 1889; Lino GÓMEZ CANEDO, *Don Juan de Carvajal, cardenal de Sant'Angelo legado en Alemania y Hungría (1399–1469)*, Madrid, Inst. Jeronimo Zurita, 1947.

20 FRAKNÓI, *Carvajal...*, i. m. (19. jegyzet), 6.

21 S. GIORDANO, *Gatti (Gatto), Giovanni = DBI*, 52, Roma, Enciclopedia Italiana, 1999, 573–575; John MONFASANI, *Giovanni Gatti of Messina: A Profile and an Unedited Text = Filologia umanistica per Gianvito Resta*, I–II, edd. Vincenzo FERA, Giacomo FERRAÙ, Padova, Antenore, 1997 (Medioevo e umanesimo), II, 1315–1338.

22 FRAKNÓI, *Carvajal...*, i. m. (19. jegyzet), 6.

vetségével, melynek nyilvános szónoka Vitéz híve, Hangácsi Albert csanádi püspök volt.²³ Ausztriai követsége idején Bésszarion részt vett a nürnbergi birodalmi gyűlésen (1461), ahol a török elleni háborúra buzdító beszédet mondott.²⁴ Mátyás követségét itt a humanista Georgius Polycarpus de Costolan (Kosztolányi Polikárp György), Vitéz pártfogoltja vezette, aki királya nevében kitűnő humanista törökellenes exhortációt tartott.²⁵ A következő évben Kosztolányi Polikárp György már Mátyás Rómába küldött követségének az élén állt. Bésszarion, miután Germániából hazatért Itáliába, 1462. május 19-én levélben kérte barátját, Jacopo Ammannati-Piccolomini kardinálist,²⁶ segítse elő, hogy a magyar király követe jól és gyorsan fejezze be feladatát Rómában. Bésszarion biztosította Ammannatit arról, hogy a követnek nyújtott segítségéért a Szent Angyal-templom kardinálisa, azaz Juan Carvajal hálájára számíthat.²⁷ A levélben említett követ Polikárp György volt.²⁸ Később Rómában dolgozott, és elvette az *Almageszt*-fordító Geórgiosz Trapezuntiosz lányát, majd a Kúriában szentszéki scriptorként alkalmazták.²⁹ Feltehetően ő volt az egyik legfontosabb összekötő kapocs a rómaiak és a magyarok között.

Az asztronómia–asztrológia mellett Mátyás érdeklődésének fontos területe volt a mágia és mindenfajta hermetikus-okkult tudomány. Fennmaradt egy leírás egy neki tulajdonított alkímiai eljárásról, mellyel állítólag olcsó fémekből aranyat csinált.³⁰ Tudni vélték, hogy ebből a kivételesen tiszta aranyból készültek 1470-től Mátyás új aranyforintjai Szűz Mária képmásával. Ezt az aranyat pestis elleni elixír készítéséhez is felhasználták.³¹ Az aranycsinálás receptjének publikálója, Louis Karl feltételezte, hogy az alkímiai recept Galeotto Marziótól származott.³² Nem véletlenül gondolt Mátyás király orvosmágusára: Marzio a könyveiben szinte minden olyan témával foglalkozott, amely a ma is létező mágia körébe tartozik. Gyakran idézett helye szerint egy alkalommal Avicenna tekintélyével és az ars magicával igazolta Mátyás szellemes magyarázatát

23 Róla lásd FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái*, Száz, 32(1898), 481–489.

24 Ludwig MOHLER, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, I–III, Neudr. der Ausg. Paderborn, F. Schöningh, 1923–1942, Aalen, Scientia, 1967, I, 377–383.

25 Nicolaus BARIUS, Georgius Polycarpus de KOSTOLAN et al., *Reliquiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1932 (BSMRAe), 7/2.

26 Bésszarion és Ammannati barátságáról lásd MOHLER, *i. m.*, I, 331–332.

27 *Vö. uo.*, III, 509.

28 *Vö. FRAKNÓI, Mátyás... i. m.* (23. jegyzet), 8–9.

29 Róla lásd *uo.*, 2–14; BARIUS, Georgius Polycarpus de KOSTOLAN et al., *i. m.* (25. jegyzet), 7–12; John MONFASANI, *Georg of Trebizond: A Biography and a Study of His Rhetoric and Logic*, Leiden, Brill, 1976, 197–198, 237; JANKOVITS László, *Egy 1458-as követjárás dokumentuma = In memoriam Barta Gábor: Tanulmányok*, kiad. LENGVÁRI István, Pécs, JPTE TK Kiadói Iroda, 1996, 77–85; SZOVÁK Kornél, *A Hungarian Humanist in Rome = Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria (secc. 15–20): Studi in memoriam del professor Lajos Pásztor archivista ungherese dell'Archivio Segreto Vaticano / Az Apostoli Szentszék levéltárai [...] Tanulmányok Pásztor Lajos [...] emlékére*, kiad. Gaetano PLATANIA, Matteo SANFILIPPO, TUSOR Péter, Bp.–Roma, Ist. delle ricerche sulla st. ecl. nell'Università „Pázmány Péter”, 2008 (Collectanea Vaticana Hungariae, classis 1, 4; Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae de Petro Pázmány Nuncupatae, 1), 11–21.

30 SCAFI, *i. m.* (2. jegyzet), 5–16.

31 *Uo.*, 5–6.

32 *Uo.*, 7.

arról, hogy miért hasonlítanak a férjüket megcsaló nők gyermekei a férjre, és nem a csábítóra.³³ A mágia a kor divatos tudománya volt, amellyel (kora más fejedelmeihez hasonlóan³⁴) Mátyás is foglalkozhatott. Az asztrológia és a mágia az ember- és az önismeret stúdiúi voltak, melyek segítségével – Jung és a modern pszichológia értelmezései szerint – lelki jelenségeket lehetett megfogalmazni,³⁵ és egyúttal a valóság, benne az ember kontrollálhatóságának és megváltoztatásának ígérését hordozták magukban. Az emberismeret fontos tudományának tekintették a fiziognómiát is, amellyel Marzio és Mátyás egyaránt komolyan foglalkozott.³⁶ Marziót a tenyérjósítás is érdekelte; önálló könyvben (*De chiromantia*) tárgyalta.³⁷

Galeotto Marzio szerint Mátyás az asztrológiai tevékenysége mellett sokat tanulmányozta a „platonikus” Apuleius műveit, olyannyira, hogy teljesen elsajátította a bennük levő tanokat: „Tenebat praeterea astrologiam et in operibus Apulei Platonici ita detritus, ut eius dogma omnino calleret”.³⁸ Apuleius neve kapcsán a mai ember elsősorban a *Metamorphoses* (*Asinus aureus*) című művére gondol, de ez nem így volt Mátyás korában. Augustinus még hivatkozott a regényre, de ezt a művet az utána következő évszázadokban idegennek érezték, és az íróját elsősorban *platonikus filozófusként* tartották nyilván. Azt is tudták, hogy Apuleius lefordította Platón *Phaidónját*, s a fordításból Priscianus közölt fragmentumokat.³⁹ A *Metamorphosest* csak Boccaccio fedezte fel újra; *Dekameronjában* található a regény ismeretének első irodalmi nyomai.⁴⁰ A *Metamorphoses* csak a 16. század elején érkezett Magyarországra (ismeretes, hogy Filippo Beroaldo 1500-ban Várad Péternek ajánlotta a saját kommentárjaival ellátott első nyomdai kiadását),⁴¹ de elképzelhető, hogy korábban a magyarokhoz és Mátyáshoz is eljutott. Azonban a „platonikus” jelző, amelyet Galeottónál találunk Mátyás Apuleius-kultusza kapcsán, elsősorban nem ennek, hanem Apuleius *filozófiai* műveinek ismeretére vonatkozhatott.

A Mátyásról szóló szakirodalom ezzel a „platonikus” Apuleiusszal eddig nemigen számolt. A Marzio-hely értelmezésével újabban Kiss Farkas Gábor foglalkozott. Szerinte a fentebb idézett Galeotto-nyilatkozat arra utalhat, hogy az asztrológia és a mágia iránt nagy érdeklődést tanúsító Mátyás Apuleius „platonikus” műveiben a mágust, a

33 *Uo.*, 9; Galeottus MARTIUS Narniensis, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1934, 3 (2). – Lásd még PAJORIN Klára, *Mátyás király és Goethe a lélek mágikus erejéről = Jankovics József 50. születésnapjára*, Bp., Balassi-Rebákucs, 1999, 26–27.

34 Bővebben lásd SCAFI, *i. m.* (2. jegyzet), 8.

35 Bővebben lásd *uo.*, 7.

36 Enikő BÉKÉS, *Physiognomy in the Descriptions and Portraits of King Matthias Corvinus*, *Acta Historiae Artium*, 46(2005), 66.

37 Galeotto MARZIO, *Chiromanzia (Chiromantia perfecta)*, ed. Mario FREZZA, Napoli, Raffaele Pironti, 1951 (Collezione umanistica, 7).

38 MARTIUS, *De egregie [...] dictis, i. m.* (33. jegyzet), 9 (10.4).

39 James HANKINS, *Plato in the Italian Renaissance*, 1–2, Leiden etc., Brill, 1991 (Columbia Studies in the Classical Tradition, XVII: 1–2), vol. 1, 4.

40 F. BRUNHÖLZ, *Apuleius im Mittelalter = Lexikon des Mittelalters*, I, Stuttgart–Weimar, Metzler, 1999, 819.

41 VÉBER János, *Az idősebb Filippo Beroaldo és Várad Péter barátsága könyvajánlások tükrében*, MKSz, 122(2006), 397–419.

titkok tudóját és a varázslót kereste, ezért leginkább *Metamorphoses* és *Apologia seu Magia*, valamint *Asclepius* című filozófiai írását forgathatta.⁴² A középkorban Apuleiusban valóban mágust láttak; már Augustinus is számon tartotta a római szerző mágikus tudományát.⁴³ Marzio azonban kimondottan platonikusnak nevezte Apuleiust, amely jelzöt nem az említett könyvekre, hanem az ókori szerző filozófiai műveire kell vonatkoztatnunk. Ez utóbbiakkal a *Metamorphoses* és az *Apologia*, melyek alapján szerzőjüket a középkorban mágusnak gondolták, nem alkotott egy korpuszt.

A „platonikus Apuleius” megnevezés elsősorban egy jól körülhatárolt könyv-együttesnek a szerzőjére utal. A középlatin szerzőt Augustinus nevezte először Apuleius Platonikusnak,⁴⁴ filozófiai művei alapján, melyek túlnyomórészt Platón és a hermetikus filozófiát népszerűsítő írások. Ezek a középkorban mindvégig ismertek voltak⁴⁵ – egészen Galeotto Marzióig és a humanistáig –, és a *Metamorphosestól* és Apuleius más műveitől elválasztva, egy kötetbe sorolva hagyományozódtak tovább, a szerző neve mellett mindig feltüntetve a Platonikus megnevezést. A mai kiadásokban is többnyire e sorrend szerint követik egymást: *De deo Socratis, Asclepius, De Platone et eius dogmate, De mundo. A peri hermeneias (De interpretatione)*, amely az újabb kutatások szerint Apuleius koránál két évszázaddal később keletkezett, tehát nem tartozik az Apuleius-korpuszba, különféle szerzők gnoszeológiai műveivel együtt hagyományozódtott ránk.⁴⁶ A középkorban e művek hitelességének kérdése, amely ma egyes esetekben vitatott,⁴⁷ még nem merült fel, valamennyit a „platonikus” Apuleius írásaként olvasták. Galeottonak az idézett megjegyzése tehát ezekre a filozófiai művekre vonatkozhatott, az egyiknek még a címe is utalni látszik. A filozófus elméletét ugyanazzal a *dogma* szóval jelöli, amelyet az egyik, Apuleiusnak tulajdonított mű címében szerzője Platón nézeteinek megnevezésére (*De dogmate Platonis*) használt. Mátyás tehát nem csupán a mágust, hanem a platóni filozófia képviselőjét is kereshette és értékelhette a középlatin filozófusban.

A firenzei zsinat után, amely felébresztette a Platón és Arisztotelész elsőségéről szóló vitát, „a Platón munkásságára irányuló figyelem határozottan a kozmológia, a matematikai fizika és speciálisan a pszichológia és a teológia felé fordult”.⁴⁸ Vitéz János és

42 Vö. KISS Farkas Gábor, *Apuleius a reneszánszban, avagy a fikció metamorfózisa*, Ókor, 7(2008)/4, 22.

43 Claudio MORESCHINI, *Apuleio e il platonismo*, Firenze, Olschki, 1978 (Accademia Toscana di Scienze e Lettere, «La Colombaria», «Studi», 51), 223–224.

44 AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, VIII. 12.14.19. (SCHWABE, *Apuleius von Madaura* = PAULYS [...] *Realencyclopädie*, 2, Stuttgart, Metzler, 1896, col. 246.)

45 Apuleius filozófiai műveinek középkori sorsáról lásd MORESCHINI, *i. m.* (43. jegyzet), 259–266; Giuseppina MAGNALDI, Gian Franco GIANOTTI, *Codici ed edizioni = Apuleio: Storia del testo e interpretazioni*, edd. UÓK, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2000 (Culture antiche: Studi e testi), 46–54.

46 *Uo.*, 22.

47 APULÉE, *Opuscules philosophiques (De dieu de Socrate, Platon et sa doctrine, Du monde et fragments)*, éd. Jean BEAUJEU, Paris, Société d’édition des Belles Lettres, 1973, VII–XXIX; Raymond LIBANSKY, Frank REGEN, *Die Handschriften der philosophischen Werke des Apuleius: Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1993 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse: 3. Folge, 204), 18–23.

48 „[...] l’attenzione per l’opera platonica virò decisamente verso la cosmologia, la fisica matematica e spe-

körének érdeklődésében, amely a Mátyásét is meghatározta, úgy tűnik, ezek a tudományok első helyen álltak. A kozmológiai-csillagászati témákat tartalmazó, Apuleiusnak tulajdonított pszeudo-arisztotelészi *De mundo*t Vitéz is sokat tanulmányozhatta. A *De mundo* tematikailag közel áll Arisztotelész *peri ouranou* (*De coelo*) művéhez, amelyet Bésszarion barátja, Johannész Argüropulosz kimondottan Vitéz számára fordított le, és neki ajánlotta. Az előző teljes egészében az égi jelenségekről szól, míg az utóbbi a fizikai világ, az összes természeti jelenség leírását tartalmazza, s röviden a bolygókat, a csillagokat is tárgyalja.⁴⁹ Mátyás nemcsak Apuleius *De mundo*ját ismerhette, hanem Argüropulosz Arisztotelész-fordítását is láthatta, hiszen 1471-ben a király nevében fogalmazódott meg az a levél, melyben a görög professzort Firenzéből meghívták Magyarországra.⁵⁰

Bésszarion Apuleius népszerűségének a növeléséhez is hozzájárult. Apuleius összes műve először a humanista Giovanni Andrea Bussi alariai püspöknek, Bésszarion és Nicolaus Cusanus barátjának a kiadásában 1469-ben jelent meg nyomtatásban Rómában, Cusanushoz szóló ajánlással. Cusanus egy 9. századi kéziratot birtokolva 1462 óta munkálkodott Apuleius kisebb művei kiadásán, amiben Bussi nyújtott neki segítséget.⁵¹ A nyomtatott összkiadásban megjelent *Asclepius* kettejük közös szöveggondozói munkája. Bésszarion ugyancsak 1469-ben jelentette meg nyomtatásban a Geörgiosz Trapezuntiosz ellen írt *In Calumniatorem Platonis* című művét. Platón ezzel és az Apuleius-nyomtatvánnyal indult el újkori népszerűvé válása útján, s rövidesen Magyarországon is megkezdődött a platóni eszmeiség nyomdai propagálása.

Vitéz János barátja, Enea Silvio Piccolomini 1455. március 12-én Bécsújhelyről, a birodalmi gyűlés helyéről számolt be Carvajalnak az első nyomtatott bibliáról. A nagy szenzációról Vitéz is értesülhetett, hiszen ő is részt vett ezen a bécsújhelyi diétán, és több politikai szónoklatot tartott. Már ennél korábban is tudhatott róla, mivel az előző évben, 1454-ben Mainzban folytatott diplomáciai tárgyalásokat, ahol közvetlenül találkozhatott Gutenberg találmányával.⁵² A Vitéz kezdeményezte és szervezte első magyar nyomda mögött mind a könyvsokszorosításban játszott úttörő szerepével, mind Platón-népszerűsítésével ugyancsak Bésszarion kardinális állhatott. A budai nyomda 1473-ban Xenophón *Apologia Socratis* című művének kiadásával tette meg az első lépéseket a platonizmus széles körű magyarországi terjesztésének irányába. Ez a mű egy kötetben jelent meg Nagy Szent Vazul *De legendis poetis* című művével, melyet Leonardo Bruni fordított latinra. Tudjuk, hogy a nyomda Vitéz posz-

cialmente verso la psicologia e la teologia". James HANKINS, *Bessarione, Ficino e le scuole di platonismo del sec. XV = Dotti bizantini e libri greci nell'Italia del secolo XV: Atti del Convegno internazionale, Trento [..] 1990*, ed. Mariarosa CORTESI, Enrico MALTESE, Napoli, M. D'Auria, 1992, 120.

49 APULEIUS, *De mundo* = Uő, *Opera quae supersunt*, III, *De philosophia libri*, ed. Paulus THOMAS, Lipsiae, Teubner, 1908 (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), 137–138.

50 Sebastiano GENTILE, *Marsilio Ficino e l'Ungheria di Mattia Corvino* = GRACIOTTI-VASOLI, *i. m.* (2. jegyzet), 95.

51 Julia HAIG GAISSER, *The Fortunes of Apuleius and the Golden Ass: A Study in Transmission and Reception*, Princeton, Princeton University Press, 2008, 160–162.

52 BORSA Gedeon, *Vitéz János és a könyvnyomtatás*, MKSz, 107(1991), 113–114.

tumusz műve volt, és az érsek halálával, az *Apologia Socratis* megjelenése után végleg bezárta kapuit.⁵³

Feltételezhető, hogy a budai nyomda létrejöttében Regiomontanusnak is nagy szerepe volt, aki Bésszarion kardinális római házában többek között Bussival és Leon Battista Albertivel, valamint Paolo dal Pozzo Toscanelli csillagással találkozhatott. Ők már a könyvnyomtatás római megjelenése (1467) előtt bizonyítottan érdeklődtek a németek „nova ars”-a iránt.⁵⁴ Regiomontanus ennél korábban, Peurbach tanítványaként Bécsben értesülhetett a nagy vívmányról, amelyről – mint említettük – 1455-ben Piccolomini áradozott Carvajalnak. A Mátyás elleni összeesküvés szervezése idején Regiomontanus Budáról Nürnbergbe távozott, ahol 1472-ben nyomdát alapított.⁵⁵

Janus Pannonius és az első magyar humanisták már korán, az 1460-as évek végén Platón igézetében éltek, s többen görögül is olvasták műveit. Jól ismert Ficino és Janus Pannonius Platón jegyében fogant barátsága, melyet a firenzei szerző Platón *Szimpozionját* kommentáló műve Janusnak írt ajánlása dokumentál.⁵⁶ Ficino azzal a szándékkal küldte el könyvét Janusnak, hogy a költő népszerűsítse Magyarországon Platont.⁵⁷ Korábban, a görögül nem tudó Vitéz, Mátyás és mások számára Apuleius, főképp *De dogmate Platonis* és *De deo Socratis* című írásaival bevezető jellegű stúdiumot nyújtott Platónról és filozófiájáról, *Asclepius* című műve pedig izelítőt adott a hermetikus tanokból, amelyek Ficino fordításaiban később Mátyáshoz is eljutottak Budára.

Francesco Bandini Magyarországra érkezése (1476) után, mint köztudomású, Ficino újra kapcsolatba került Magyarországgal. Bandini itt Batori Miklósban talált szellemi partnerre és Platón-rajongó társra. Korábban feltehetően Batori itáliai tanulóévei idején, az 1460-as évek vége tájt találkoztak. Ficino is akkoriban, Firenzében ismerhette meg a magyar humanistát, ugyanis hozzá írt levelei, melyek Bandini Magyarországra érkezése után keletkeztek, meleg hangvételűek, mintha egy régi barátához szólnának. Ficino intenzív magyarországi kapcsolatainak elején, 1478 karácsonyán⁵⁸ egy rövid, népszerűsítő Platón-életrajzot írt,⁵⁹ melyet Bandininak címzett, és egy levél formájú „proemium” kíséretében elküldött barátaihoz, hogy a görög filozófus szerencsétlen, török uralta hazája helyett Magyarországon találjon otthonra. Platón pártfogói közül Ficino elsősorban Mátyásra gondolt, aki a levélíró szerint „Pallas épületét, vagyis a

53 Uo., 113–116; Ágnes RITOÓK-SZALAY, *Humanismus und Renaissance in Ungarn zur Zeit von Matthias Corvinus = Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*, hg. v. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1996 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, 28), 162.

54 Orietta ROSSINI, *La stampa a Roma: Entusiasmi e riserve nei circoli umanistici* = FIACCADORI, i. m. (14. jegyzet), 109–110.

55 ZINNER, *Leben...*, i. m. (6. jegyzet), 176–182.

56 *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon: Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius ÁBEL, Bp., MTA, 1880, 202.

57 VESPASIANO da Bisticci, *Le vite*, ed. Aulo GRECO, 1, Firenze, Ist. Nazionale di Studi sul Rinascimento, 1970, 133.

58 Datálásához lásd Pavlvš Oscarivš KRISTELLER, *Svpplementvm Ficinianvm*, I, Florentiae, Olschki, 1937, C–CI.

59 Marsilius FICINUS, *De vita Platonis* = Uő, *Opera [...] omnia*, I, Basileae, per Henricum Petri, 1561, 763–770.

görögök iskoláit vissza fogja állítani”.⁶⁰ A magyaroknak különösen tetszhetett ez az életrajz, mivel szerzője a kéziratába Platón horoszkópját is belerajzolta, és művecskéjét egy Apuleius-idézettel zárta.⁶¹

Bár Galeotto Marzio Mátyásról szóló könyvecskéje 1485-ben keletkezett, a szerző emlékezései a magyarokról túlnyomórészt az 1472 előtti időre vonatkoznak, amikor a humanista többször is járt Magyarországon, hosszabb időket töltött itt, s bővebb tapasztalatokat gyűjtött. Az Apuleius magyarországi kultuszáról szóló adatát tehát korai időkre, az 1472 előtti évekre kell tennünk. Akkortájt, amikor kibontakozott Mátyás Apuleius-kultusza, a Platónról szóló ismeretek egyik legfontosabb forrása Itáliában is Apuleius volt. Köztudott, hogy a Platón–Arisztotelész vita véglegesen csak 1469-ben dőlt el Platón javára Bésszarion *In calumniatorem Platonis* című említett munkájával, amelyet szerzője elküldött Ficinónak.⁶² Az, hogy Mátyás, egy világi uralkodó, akinek az ízlése bizonyos fokig normát is jelentett alattvalói számára, 1472 előtt a platonikus Apuleius hívévé vált, jellemzi a korai magyar humanizmust. Platón-fordítása (1462) előtt Ficino maga is középlatin és ókori neoplatonikus interpretációkból szívtta magába a görög filozófus tanításait. E források hatással voltak platonizmusa keresztény irányának megfogalmazására, és kezdetben ő maga is Apuleius és neoplatonikus szerzők alapján népszerűsítette Platont.⁶³ Érdekes példa erre 1457-ben írt, *De divino furore* című episztolája.⁶⁴ Mint a levél kiadója kimutatta, Ficino Platón-utalásai itt többnyire nem a filozófus eredeti munkáiból származnak, hanem másodkézből, neoplatonikus szerzőkből, így például Apuleiusból és középkori, valamint 15. század eleji humanista fordításokból.⁶⁵

Az Apuleius magyarországi kultuszára utaló adat önmagában is figyelemre méltó, különösen ha Mátyásnak és a magyaroknak a firenzei neoplatonizmussal való szoros kapcsolataira gondolunk. Ezeknek a gyümölcsként 1484 után Budára érkezett Ficino *Theologia platonica*ja, valamint Platón összes művének fordítása és a neoplatonikus-hermetikus irodalom számos alkotásának latin interpretációja. Az Apuleius-stúdiók mintegy előkészítették az utat e művek befogadásához. Nem véletlen, hogy Ficino *De vitájának* a harmadik könyvét, a *De vita coelitus comparandát* ajánlotta és küldte el 1489-ben Mátyásnak.⁶⁶ Ez a mű, melyben a firenzei filozófus kísérletet tett arra, hogy összhangba hozza a mágiát és asztrológiát a neoplatonikus-hermetikus filozófiával

60 „[...] rex ille Mathias, qui [...] aedem potenti sapientique Palladi, hoc est, Graecorum gymnasia, reparabit”. Uo., 782.

61 Uo., 770.

62 MOHLER, *i. m.* (24. jegyzet), I, 384–385.

63 Vö. Arthur FIELD, *The Origins of the Platonic Academy of Florence*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1988, 180; HANKINS, *Plato...*, *i. m.*, 1, 279 (270. jegyzet).

64 Marsilio FICINO, *De divino furore* = Uó, *Lettere*, I, *Epistolarum familiarum liber I*, a cura di Sebastiano GENTILE, Firenze, Olschki, 1990, 19–28.

65 Sebastiano GENTILE, *In margine all'epistola „De divino furore” di Marsilio Ficino*, Rinascimento, 2a s., 23 (1983), 33–37.

66 A műről bővebben lásd Cesare VASOLI, *Un «medico» per i «sapienti»: Ficino e i Libri de vita = Historia Philosophiae Medii Aevi: Studien zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, hg. v. Burkhard MOJSICH, Olaf PLUTA, Amsterdam/Philadelphia, R. Grüner, 1991, 1013–1023.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 2. szám

és a keresztény tanítással, Ficino „legmerészebb és legveszélyesebb” írásának számít. Szerzője biztos lehetett benne, hogy szíves fogadtatásra talál majd Mátyásnál,⁶⁷ többek között azért is, mert könyvének egyes nézetei nem voltak idegenek attól, amit a király Galeotto Marziótól és másoktól tanult korábban. Ficino és Marzio meggyőződései több ponton találkoztak, aminek az is oka lehetett, hogy eredetileg mindketten orvosok voltak, s hasonló képzést kaptak. Komolyan hittek bizonyos mágikus tárgyak és cselekedetek hatásában, s professzionális szinten képviselték az orvosi asztrológiát. Ismeretes, hogy 1477-ben Marziót a mágiát népszerűsítő és vallási eretnokségeket tartalmazó *De incognitis vulgo* című műve miatt a velencei inkvizíció halálbüntetésre akarta ítélni, és a humanista életéért Mátyás nevében ifj. Vitéz János, a király szentszéki követe emelt szót. Valószínűnek látszik, hogy az inkriminált mű Firenzébe is eljutott, és Lorenzo de' Medici, valamint Ficino ismerhette a tartalmát. Marzio a velencei börtönből fia, Giovanni közvetítésével kérte Lorenzót, hogy járjon közbe érte a pápánál. Vitatott kérdés, hogy Lorenzo hozzájárult-e Marzio kiszabadulásához.⁶⁸ Ez azonban nem kizárt, s elképzelhető, hogy Mátyás halála után a firenzei fejedelem hajdani támogatására emlékezve ajánlotta Marzio Lorenzo de' Medicinek *De doctrina promiscua* című könyvét. Marzio itt említett két könyvének tartalma sejteni enged, hogy Mátyás és a magyarok milyenfajta mágikus és asztrológiai ismereteket tanultak a narni humanistától.⁶⁹

Mindent összevetve úgy látszik, hogy Mátyás, akinek az ízlését kezdetben Vitéz és az ő körébe tartozó magyarok és külföldiek befolyásolták, maga is biztosan tudott tájékozódni kora élvonalbeli tudományszakjaiban, és saját ízlésének, szükségleteinek megfelelően válogatta ki belőlük a maga számára hasznosítható tudást. Érdeklődésének egy nagyobb területe jól összefogható azokkal a témakörökkel, melyeket az ún. Apuleius Platonicus-szövegcsoport és az Apuleius mágus voltáról szóló szövegek hagyományoztak ránk. Ezek az ismeretek komoly alapot jelenthettek számára a kortársai által népszerűsített Platón-szövegek és hermetikus filozófia befogadásához, és megerősíthették benne azt a reményt, hogy a természetben, embertársaiban és önmagában működő spontán erőket megismerheti és uralma alá hajthatja.

67 Cesare VASOLI, *Tra la Firenze di Lorenzo de' Medici e la Buda di Re Mattia Corvino = A magyar művelődés és a kereszténység...*, i. m. (2. jegyzet), 1, 188.

68 G. MIGGIANO, *Marzio, Galeotto = DBI*, 71, Roma, Enciclopedia Italiana, 2008, 479.

69 Galeottus MARTIUS Narniensis, *De doctrina promiscua*, Florentiae apud Laurentinum Torrentinum, 1548; Galeotto MARZIO, *Quel che i più non sanno (De incognitis vulgo)*, a cura di Mario FREZZA, con prefazione di Giuseppe TOFFANIN, Napoli, R. Pironti, 1948; MIGGIANO, „*Etiam tacente Christo*”..., i. m. (2. jegyzet), 208–226; Cesare VASOLI, *L'immagine dell'uomo e del mondo nel De doctrina promiscua di Galeotto Marzio = L'eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento (Atti dell' XI convegno italo-ungherese, Venezia, Fondazione Giorgio Cini ... 1998)*, edd. Sante GRACIOTTI, Amedeo DI FRANCESCO, Roma, Il Calamo, 2001 (Media et Orientalis Europa, 2), 185–205.